

Universiteit Utrecht

Universiteit Utrecht

Master Psychologie, Sociale Psychologie

Christenen als de dood voor de dood

Terror management theorie van toepassing op Christenen maar niet op

Moslims

Joshua Buurman

0256951

7 juni 2011

Onder begeleiding van prof. dr. Kees van den Bos

2de beoordelaar: dr. Michael Häfner

Samenvatting

Dit artikel presenteert een onderzoek naar de bedreigende rol van doodsbesef voor Christenen. In een veldstudie zijn door middel van een vragenlijst de reacties van Christenen en Moslims vergeleken nadat de dood saillant gemaakt was. Als eerst de dood saillant gemaakt wordt reageren Christenen heftiger dan Moslims op een artikel dat het eigen culturele wereldbeeld aanvalt of juist bekrachtigt. Dit sluit aan bij eerder gedaan onderzoek van Van den Bos, Loseman en Doosje (2010) en bij het werk wat betreft religie van Armstrong (1993). Aan het experiment is een zelfbevestigingsoefening toegevoegd die als doel had het zelfvertrouwen te verhogen. De zelfbevestigingsoefening had tot gevolg dat Christenen minder heftig reageerden op het artikel als eerst de dood saillant gemaakt was. Dit uitte zich in het uitblijven van het verschil in defensieve wereldbeeld reactie tussen Christenen en Moslims dat zonder de oefening wel gevonden werd. De werking van de zelfbevestigingsoefening is vanuit de terror management theorie te verklaren, waar zelfvertrouwen naast culturele wereldbeelden samen de “cultural anxiety buffer” vormen. De werking van deze “cultural anxiety buffer” is met de toevoeging van de zelfbevestigingsoefening in dit onderzoek nu in zijn geheel getoetst op Christenen en Moslims. Dat een verhoging van het zelfvertrouwen bij Christenen leidt tot een minder heftige reactie als het culturele wereldbeeld bekritiseerd wordt is een indicatie dat terror management theorie inderdaad van toepassing is op Christenen. Op Moslims had de mortaliteitsaillantie en ook de zelfbevestigingsoefening geen invloed wat lijkt aan te geven dat terror management theorie op hen niet van toepassing is.

Introductie

Een van mijn kinderen vroeg me een tijd geleden waar dat kruis daar boven de deur nou precies voor was. Op een eenvoudige manier legde ik uit dat het kruis het symbool van het Christendom is, daarbij vertellend dat Jezus aan het kruis gestorven is. Aangezien mijn vriendin en ik geen praktiserende Christenen zijn, hoorde ze het verhaal voor het eerst en ze leek het niet echt te waarderen. Toen ik vroeg waarom ze zo'n vies gezicht trok zei ze dat ze het maar een stom verhaal vond omdat het helemaal niet goed afliep. Daarop haastte ik me om erbij te vertellen dat Hij vervolgens wel opgestegen is naar de hemel om in het paradijs te gaan wonen. Dat maakte het voor haar alweer een stuk beter. Wel vond ze het kruis maar stom als symbool, want “dat is nou juist het erge stukje van het verhaal”. Zo had ik er, wel christelijk opgevoed, nog nooit tegenaan gekeken. Waarom kiezen voor het martelwerktuig waaraan Hij stierf, als symbool? Wellicht is dit een uiting van de belangrijke rol die de dood in het Christendom heeft.

In dit onderzoek staat deze belangrijke rol van de dood in het Christendom centraal en dan met name de psychologische invloed van doodsbesef op Christenen. Voordat ik verwachtingen uit voor wat betreft deze invloed is het van belang duidelijk te maken hoe eerdere inzichten uit onderzoek naar cultuur en religie me hebben geleid tot het uitvoeren van dit onderzoek.

Verdediging van het culturele wereldbeeld

Onderzoek naar het psychologische nut van cultuur heeft inzichtelijk gemaakt dat culturele wereldbeelden mensen kunnen voorzien in de behoefte naar zingeving en structuur in het leven (Cialdini, Kallgren & Reno, 1991; Fiske, Kitayama, Markus & Nisbett, 1998). Culturele normen en waarden vormen een belangrijk deel van ons dagelijks leven omdat ze

houvast bieden in hoe het leven te duiden en het op een “goede” manier te leven. Daarom zijn mensen geneigd hun culturele wereldbeeld te verdedigen tegen aanvallen van buitenaf en doet het mensen goed als er positief gesproken wordt over hun cultuur. Op welke momenten mensen de houvast van culturele wereldbeelden vooral nodig hebben en waarom op deze momenten, speelt een belangrijke rol in dit onderzoek.

Zoals uit de eerste zin van de vorige alinea volgt zal dit zijn wanneer de behoefte naar zingeving en structuur bij mensen groot is. Bij het vervolgens beantwoorden van de vraag wanneer deze behoefte dan groot is spelen de terror management theorie (Greenberg e.a., 1997; Pyszczynski, Greenberg & Solomon, 1999; Solomon, Greenberg & Pyszczynski, 1991) en het onzekerheid management model (Van den Bos, 2009; Van den Bos & Lind, 2002, 2009) een belangrijke rol. Beiden geven namelijk vanuit een ander perspectief antwoord op deze vraag. De eerste legt hierbij de nadruk op doodsbesef als bron voor een grotere behoefte aan zingeving en structuur in het leven. De tweede legt de nadruk op persoonlijke onzekerheid als bron voor een grotere behoefte aan zingeving en structuur in het leven.

Voordat ik deze beide perspectieven verder ga beschrijven is het van belang eerst duidelijk te maken hoe de grotere behoefte naar zingeving en structuur meetbaar kan worden gemaakt in een onderzoeksopzet. Deze grotere behoefte uit zich in de vorm van een heftige verdediging van het eigen culturele wereldbeeld wanneer deze aangevallen wordt en in een positieve reactie wanneer het eigen culturele wereldbeeld bekrachtigd wordt. Culturele wereldbeelden voorzien immers zoals gezegd in de behoefte naar zingeving en structuur in het leven en daarom zal vooral een aanval op deze wereldbeelden een heftige verdediging losmaken bij mensen.

Concreet kunnen deze culturele wereldbeelden van mensen bestaan binnen verschillende contexten. Je kan dus niet spreken van één soort cultureel wereldbeeld waar mensen steun uit halen. Mensen identificeren zich niet alleen met de culturele waarden en normen van een land maar ook met normen en waarden van een vereniging waartoe men behoort of het bedrijf waar men werkt. In eerder onderzoek zijn verschillende soorten contexten gebruikt waar culturele wereldbeelden van toepassing zijn. Zo zijn de culturele waarden en normen van verschillende landen gebruikt binnen onderzoeken (Van den Bos e.a., 2010; Yavuz & Van den Bos, 2009; Van den Bos, Poortvliet, Maas, Miedema & Van den Ham, 2005) maar ook culturele waarden en normen van een universiteit waartoe de onderzoeksgroep behoorde (Van den Bos e.a., 2005). Specifieke waarden en normen, zoals eerlijkheid, die universeel van aard zijn worden tevens gebruikt in onderzoek (Van den Bos e.a., 2005; Van den Bos, 2001). Mensen kunnen dus uit verschillende culturele wereldbeelden steun halen bij behoefte aan zingeving en structuur.

In onderzoek is het uiteraard van belang dat de operationalisering van het culturele wereldbeeld aansluit bij de onderzoeksgroep. Vervolgens zal er of een aanval of een bekrachtiging volgen voor wat betreft het culturele wereldbeeld van deze onderzoeksgroep. De mate van heftigheid in reactie hierop geeft aan in hoeverre het culturele wereldbeeld voor mensen op dat moment belangrijk is. Met andere woorden in hoeverre mensen behoefte hebben aan zingeving en structuur. De defensieve reactie is dan ook de afhankelijke variabele in dit soort onderzoeken en dat zal het ook zijn in mijn onderzoek.

In het huidige onderzoek zal ik een stedelijke context gebruiken om het culturele wereldbeeld te operationaliseren. Dit is naar mijn weten nog niet eerder gedaan en is daarom binnen mijn onderzoek een interessante nieuwe manipulatie van een cultureel wereldbeeld. Het zal hier de stad Eindhoven betreffen wat inhoudt dat de deelnemers aan het onderzoek in

Eindhoven woonachtig moeten zijn. De aanval op en de bekrachtiging van dit culturele wereldbeeld zal in navolging van eerder onderzoek in de vorm van een krantenartikel aan de deelnemers in dit onderzoek worden aangeboden (Van den Bos e.a., 2010; Van den Bos e.a., 2005). Hierin zal Eindhoven dus of aangevallen worden in het negatieve artikel ofwel worden bejubeld in het positieve artikel. Een gedetailleerde uiteenzetting van deze manipulatie volgt in de methodesectie.

Nu duidelijk is hoe behoefte naar culturele wereldbeelden meetbaar gemaakt kan worden zal ik nu kort de terror management theorie alsmede het onzekerheid management model verder toelichten. Vervolgens zal ik bespreken waarom in sommige onderzoeken doodsbesef naar voren komt als betere voorspeller van een heftige reactie en in andere onderzoeken persoonlijke onzekerheid hiervan een betere voorspeller lijkt te zijn.

Terror management theorie (Greenberg e.a., 1997; Pyszczynski e.a., 1999; Solomon e.a., 1991) stelt dat angst voor de dood zijn oorsprong heeft in een instinct tot zelfhandhaving zoals een ieder wezen op aarde dat heeft. Alleen geldt uitsluitend voor de mens daarbij het besef dat doodgaan onvermijdelijk is voor iedereen, dus ook onszelf. Deze spanning tussen instinct tot zelfhandhaving en besef dat we allemaal een keer doodgaan zorgt potentieel voor een verlammende angst. Om met deze angst om te gaan wordt gebruik gemaakt van de zogeheten “cultural anxiety buffer”. Deze beschermende buffer bestaat uit onze culturele wereldbeelden en ons zelfvertrouwen. Als mensen dus herinnerd worden aan hun eigen dood zal dit de behoefte naar deze buffer doen vergroten en zal dit een heftigere verdediging van het eigen culturele wereldbeeld tot gevolg hebben.

Het onzekerheid management model (Van den Bos, 2009; Van den Bos & Lind, 2002, 2009) stelt dat mensen een fundamentele behoefte hebben om zich zeker te voelen voor wat

betreft de wereld om zich heen en de plek die zij daarin innemen. De wereld is echter een onzekere plaats en dit zorgt voor spanningen waarmee omgegaan dient te worden. Onzekerheden kunnen dus bedreigend zijn en moeten daarom ofwel weggenomen worden of in ieder geval verminderd worden om ze psychologisch dragelijk te maken. Culturele wereldbeelden kunnen volgens het model onzekerheid wegnemen of verminderen doordat ze zoals eerder gezegd kunnen zorgen voor zingeving en structuur in het leven. Positieve bekrachtiging van het eigen culturele wereldbeeld van buitenaf zorgt dan voor ogenschijnlijk meer zekerheid of maakt onzekerheid in ieder geval dragelijker. Aanvallen op het eigen culturele wereldbeeld zijn bedreigend voor het kunnen dragen van de psychologische negatieve gevolgen van onzekerheid en zullen daarom een heftige reactie tot gevolg hebben (Van den Bos, 2001; Van den Bos e.a., 2005).

Terror vs. Onzekerheid Management: Religie als moderator

Zowel terror management theorie als het onzekerheid management model geven dus een verklaring voor wanneer en waarom de behoefte aan een buffer van cultuur vooral groot is bij mensen. Voor beide perspectieven zijn in de literatuur ondersteunende resultaten te vinden. Vooral interessant zijn de verschillende studies die de invloed van zowel mortaliteitsaillantie als onzekerheidsaillantie toetsen in eenzelfde onderzoek. In de Verenigde Staten zijn studies gedaan waar de mortaliteitsaillantie in vergelijking met de onzekerheidsaillantie naar voren kwam als een sterkere voorspeller van een heftige defensieve wereldbeeld reactie. Zo hebben Landau, Johns e.a. (2004, Studie 5) gevonden dat studenten aan Southwestern State University die een grote behoefte hadden aan structuur zich meer distantieerden van personen die een dreiging vormden voor het eigen culturele wereldbeeld als mortaliteit in vergelijking met onzekerheid

saillant gemaakt was. Uit een ander onderzoek van Routledge, Arndt en Goldenberg (2004, Studie 2) kwam naar voren dat psychologie studenten aan de universiteit van Missouri positiever reageerden op een advertentie die aansloot op het eigen culturele wereldbeeld als mortaliteit in vergelijking met onzekerheid saillant gemaakt was. Mortaliteitsaillantie was in deze onderzoeken dus een betere voorspeller van een heftige defensieve reactie wat betreft het culturele wereldbeeld dan onzekerheidsaillantie dat was.

Andere studies, gedaan in Nederland en Turkije, laten een omgekeerd effect zien. Hier bleek onzekerheidsaillantie een betere voorspeller van een heftige defensieve reactie te zijn. Zo laat een uitgebreide studie van Van den Bos e.a. (2005) zien dat in vijf verschillende experimenten, gedaan onder studenten aan de Universiteit Utrecht, saillantie van onzekerheid een betere voorspeller was van een heftige defensieve reactie dan saillantie van mortaliteit dat was. Ondanks dat mortaliteitsaillantie in al de vijf experimenten ook invloed had, was de invloed van onzekerheidsaillantie in al de vijf experimenten groter. In Turkije is bij studenten van de Hacettepe University de invloed van beiden saillanties ook met elkaar vergeleken (Yavuz & Van den Bos, 2009). Op een negatief artikel voor wat betreft de rechten van de vrouw in Turkije werd na onzekerheidsaillantie heftiger op een defensieve manier gereageerd dan wanneer mortaliteit saillant gemaakt werd.

Dit cross-culturele verschil tussen de Verenigde Staten enerzijds en Nederland en Turkije anderzijds leidde ertoe dat Van den Bos, Loseman en Doosje (2010) op zoek zijn gegaan naar modererende factoren die dit verschil in bevindingen kon verklaren. Met andere woorden, welke condities leiden ertoe dat mortaliteitsaillantie meer invloed heeft op een defensieve wereldbeeld reactie en welke condities leiden ertoe dat onzekerheidsaillantie meer invloed heeft. Een verschil tussen de onderzoeksgroepen uit de verschillende genoemde landen was dat de Amerikaanse

studenten waarschijnlijk voor een groot gedeelte een Christelijke achtergrond hadden. Waar de studenten uit Nederland voornamelijk niet gelovig waren en de studenten uit Turkije voornamelijk een Islamitische achtergrond hadden.

Dat religieuze achtergrond mogelijk een modererende factor is wordt verder ondersteund door onderzoek van Armstrong (1993). Haar werk gaat in op verschillen tussen religies voor wat betreft reacties op bedreigingen van het eigen culturele wereldbeeld. Specifiek zegt ze hierover dat de dood een minder belangrijke rol speelt in de Islam dan in het Christendom en dat dit zich uit in een minder defensieve reactie bij Moslims als het gaat om dood gerelateerde zorgen. Volgens Armstrong (1993) is dit gerelateerd aan een tolerante houding van de Islam richting andere geloofsovertuigingen. Ze stelt dat de Koran zegt dat de God van de Islam streeft naar eenheid tussen mensen, ook tussen mensen met verschillende religieuze achtergronden. Verder zegt ze dat de Koran vanaf het begin andere religieuze tradities niet als onjuist of incompleet heeft gezien, maar eerder als onderdeel van een lange traditie van inzichten van profeten. De Koran laat zien dat iedere nieuwe profeet inzichten van eerdere profeten bevestigt en voortzet. Ze vermeldt er nadrukkelijk bij dat het hier gaat om de gematigde versies van de Islam.

Op basis van deze interessante inzichten van Armstrong (1993) en de daarvoor besproken gevonden cross-culturele verschillen voor wat betreft geloofsachtergrond, zijn Van den Bos e.a. (2010) de invloed van religieuze achtergrond als moderator gaan onderzoeken. Dat wil zeggen in hoeverre is het van belang dat iemand Christen of Moslim is bij het voorspellen of doodsbesef wel of geen heftige verdediging van het eigen culturele wereldbeeld teweeg brengt. Een 3-wegsinteractie tussen geloofsachtergrond (Christen vs. Moslim), saillantie (mortaliteit vs. onzekerheid) en artikel (negatief artikel over Nederland vs. positief artikel over Nederland) werd verwacht en ook gevonden. Zowel Christenen als Moslims reageerden heftig op de artikelen over

Nederland als onzekerheid van te voren saillant gemaakt werd. Echter bij de Christenen was de reactie als mortaliteit van te voren saillant gemaakt werd het heftigst. Bij Moslims werd daarentegen onder de mortaliteitsaillantie geen significante defensieve wereldbeeld reactie gevonden. Deze resultaten komen overeen met wat de literatuur over religie verwacht. De dood lijkt inderdaad een minder belangrijke rol te spelen in de Islam, in die zin dat Moslims minder defensief reageren op dood gerelateerde zorgen dan Christenen. Geloofsachtergrond lijkt hiermee inderdaad een moderator effect te hebben bij de vraag of terror management theorie ofwel het onzekerheid management model verantwoordelijk is voor een defensieve wereldbeeld reactie bij mensen.

Het huidige onderzoek

Nu ik de verschillende inzichten wat betreft cultuur en religie besproken heb kan ik nu uiteenzetten wat het doel is van mijn onderzoek. Zoals ik in het begin van de inleiding al zei staat de belangrijke rol van de dood in het Christendom in dit onderzoek centraal. Het besef dat we allemaal dood gaan lijkt, als we kijken naar de bevindingen van Van den Bos e.a. (2010), vooral voor Christenen een bedreigende aangelegenheid te zijn. In deze veldstudie ga ik dit verder onderzoeken door na te gaan of deze bevindingen in een aangepaste onderzoeksopzet wederom naar voren komen. Als doodsbesef inderdaad een bedreiging vormt voor voornamelijk Christenen zullen in de eerste plaats de eerder gevonden resultaten wederom zichtbaar worden. Christenen zullen dan in vergelijking met Moslims dus heftiger reageren op mortaliteitsaillantie (Hypothese 1). De nadruk in dit onderzoek ligt zoals gezegd op de invloed van doodsbesef op Christenen. De conditie waar onzekerheid saillant gemaakt wordt zal daarom in dit onderzoek fungeren als controleconditie. Replicatie van de eerder gevonden resultaten is echter niet het

hoofddoel van dit onderzoek. Het is wel een belangrijke voorwaarde om een volgende interessante stap te maken, namelijk het toetsen van het andere buffer mechanisme dat volgens terror management theorie deel uitmaakt van de “cultural anxiety buffer”.

Zelfvertrouwen is zoals terror management theorie stelt, naast culturele wereldbeelden, het tweede houvast voor mensen om angst als gevolg van doodsbef psychologisch te kunnen dragen. Samen vormen zij zoals gezegd de “cultural anxiety buffer”. Door dit andere buffer mechanisme zelfvertrouwen te toetsen in deze context kunnen we met meer zekerheid zeggen of terror management theorie ook daadwerkelijk van toepassing is op Christenen. Met andere woorden of doodsbef inderdaad voornamelijk bedreigend is voor Christenen. Als dit buffer mechanisme hier namelijk ook invloed blijkt te hebben zou dit een verdere indicatie zijn dat terror management theorie inderdaad een belangrijke rol speelt bij Christenen.

Om dit te onderzoeken voeg ik aan het experiment een zelfbevestigingsoefening toe die het zelfvertrouwen tracht te verhogen (Van den Bos, 2001). In de conditie dat de zelfbevestigingsoefening aangeboden wordt zal het zelfvertrouwen vergroot worden wat tot gevolg zou moeten hebben dat de bedreiging van doodsbef verminderd wordt. Dit zou zich dan moeten uiten in het uitblijven van een verschil in defensieve wereldbeeld reactie tussen Christenen en Moslims in het geval dat mortaliteit saillant gemaakt is (Hypothese 2). Als het zelfvertrouwen namelijk vergroot wordt zal dit het buffer effect van een cultureel wereldbeeld moeten overnemen waardoor een heftige verdediging van dit culturele wereldbeeld psychologisch gezien niet meer nodig is.

Op basis van deze redenering verwacht ik een 4-wegsinteractie effect tussen zelfbevestiging (wel vs. geen oefening), geloof (Christen vs. Moslims), saillantie (mortaliteit vs. onzekerheid) en artikel (positief vs. negatief) op defensieve wereldbeeld reactie.

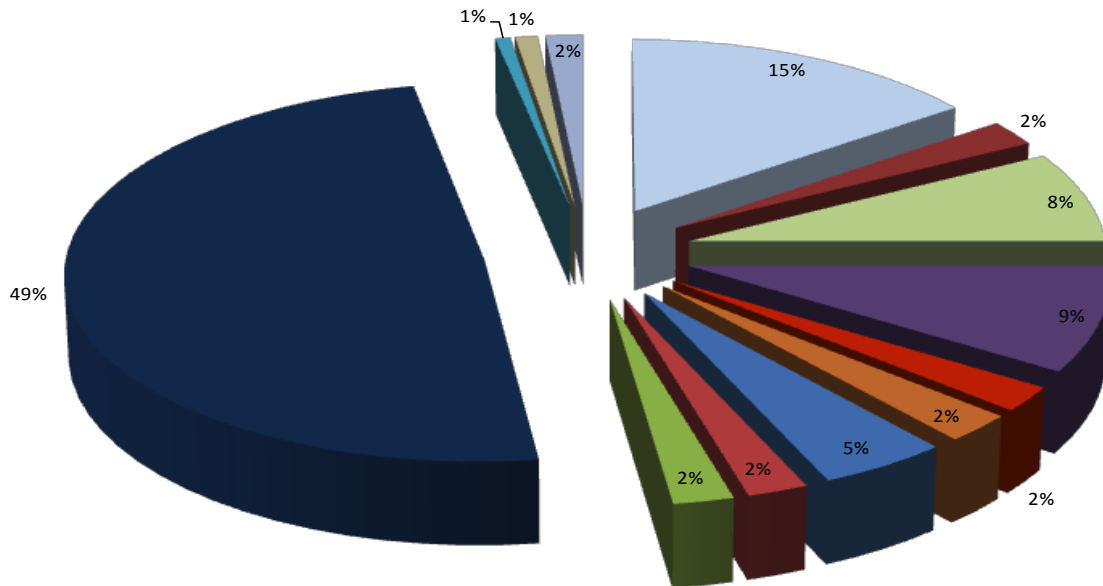
Methode

Participanten en experimenteel ontwerp

Driehonderdtwintig deelnemers in de leeftijd van 12 tot en met 90 jaar, woonachtig in Eindhoven, hebben deelgenomen aan deze studie. De deelnemers zijn willekeurig toegewezen aan een van de acht condities van het 2 (saillantie) x 2 (zelfbevestiging) x 2 (artikel) factoriaal design. Het onderzoek betreft een veldstudie waarbij deelnemers zijn geworven op verschillende locaties in Eindhoven. Deelnemers is gevraagd anoniem deel te nemen aan het onderzoek. Daarnaast is bij de vraag om deel te nemen meteen gevraagd of mensen een Christelijke of een Islamitische geloofsovertuiging hebben. Onder de deelnemers hebben een aantal van 152 (47,5 %) een Christelijke geloofsovertuiging en een aantal van 168 (52,5 %) een Islamitische geloofsovertuiging.

Het totaal aantal deelnemers bestaat uit 116 mannen en 204 vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de deelnemers was 34 jaar ($SD = 21,68$ jaar) en de meest voorkomende leeftijd was 21 jaar. Het opleidingsniveau was voor 6,0 % van de deelnemers laag te noemen (geen opleiding 6,0 %), voor 42,3 % van de deelnemers was deze middelbaar van niveau (middelbare school 9,5 %; MBO 32,8 %) en voor 50,6 % van de deelnemers was het opleidingsniveau hoog te noemen (HBO 42,1 %; WO 8,5 %). Zoals eerder gezegd is er op verschillende locaties in Eindhoven geworven. Grafiek 1 geeft een overzicht van de locaties en het aantal deelnemers dat op deze verschillende locaties geworven is.

Wervingslocaties

■ Fontys Hoge Scholen	48	■ Technische Universiteit Eindhoven	7
■ Pinkstergemeente (kerk)	25	■ Thomas/Mattheus (kerk)	29
■ Baptistenkoor	7	■ Michaelkoor	8
■ Maranathakoor	15	■ Mendelsohnlaan koor	7
■ Winkelcentrum Woensel	7	■ Binnenstad Eindhoven	157
■ Moskee Otterstraat	2	■ Klooster Hoogstraat	3
■ Bijbelavond Dominee	5		

Grafiek 1. Wervingslocaties

Procedure en materiaal

Nadat mensen instemden om deel te nemen en de criteria voor deelname waren gecontroleerd werd gevraagd een vragenlijst (zie bijlage 1) in te vullen. Op het voorblad volgde eerst een korte instructie voordat daadwerkelijk begonnen kon worden met het invullen van de vragenlijst. Bij de eerste twee vragen die de deelnemers tegenkwamen werd ofwel mortaliteit of onzekerheid saillant gemaakt. Bij de mortaliteitsconditie werd dit gedaan door twee open vragen

te stellen met betrekking tot de gedachtes en emoties die loskomen als men denkt aan de eigen dood: (1) “Wil je, zo kort mogelijk, de emoties beschrijven die bij je opkomen wanneer je denkt aan je eigen dood” en (2) “Wil je, zo specifiek mogelijk, opschrijven wat je denkt dat er fysiek met je gebeurt wanneer je sterft”. Dit is in navolging van wat in de meeste eerdere studies naar terror management theorie gedaan is om mortaliteit saillant te maken bij mensen.

Bij de onzekerheidsconditie werden dezelfde vragen gesteld, echter nu met betrekking tot onzekerheid: (1) “Wil je, zo kort mogelijk, de emoties beschrijven die bij je opkomen wanneer je denkt aan onzekerheid” en (2) “Wil je, zo specifiek mogelijk, opschrijven wat je denkt dat er fysiek met je gebeurt wanneer je onzeker bent”. De keuze om de opzet van de vraag zo identiek mogelijk te houden over de twee condities volgt uit eerder gedaan onderzoek van Van den Bos (2001) en tracht mogelijke invloeden van andere methoden van saillant maken te voorkomen.

Na deze eerste twee vragen werd de deelnemers gevraagd de Positive and Negative Affect Schedule (PANAS; Watson, Clark & Tellegen, 1988) in te vullen. Deze schaal van 20 items meet hoe mensen zich voelen op dat moment (negatief affect door 10 items en positief affect door 10 items). De deelnemers konden hier antwoorden op een 7-punts Likert-type schaal (1 = *in het geheel niet*, 7 = *zeer erg*).

Hierna volgde ofwel een zelfbevestigingsoefening of een irrelevante vraag waarvan de beantwoording verwacht werd qua tijd hetzelfde te kosten. De “Wel Zelfbevestiging” conditie bestond uit de volgende vraag: “Beschrijf alsjeblieft 3 positieve aspecten van jezelf”. De “Geen Zelfbevestiging” controle conditie bestond uit de volgende vraag: “Beschrijf alsjeblieft 3 dingen die je met een baksteen kunt doen”.

Vervolgens werd de deelnemers gevraagd een artikel te lezen dat ogenschijnlijk eerder verschenen was in het Eindhovens Dagblad. In dit artikel vertelde een Amsterdammer wat hij

van Eindhoven vindt. In de conditie dat het artikel positief is in de uitingen richting de stad kregen de deelnemers een zeer positief stukje te lezen. De Amsterdammer vertelde over een leuke bruisende stad waar de mensen warm en gastvrij zijn en waar op cultureel gebied een hoop te beleven valt. Het artikel eindigde zelfs met het toegeven dat de plaatselijke voetbalclub uit Eindhoven al jaren beter is dan die uit Amsterdam. In de negatieve conditie kregen de deelnemers een zeer negatief artikel te lezen voor wat betreft uitingen richting de stad Eindhoven. Hier had de Amsterdammer het over een kille, saaie industriestad vol criminaliteit en onvriendelijkheid richting buitenstaanders. Uiteraard eindigde hier het stukje met de constatering dat de plaatselijke voetbalclub in Eindhoven maar belabberd is en dat je voor echt mooi voetbal toch zeker in Amsterdam moet zijn.

Hierna werd bij de deelnemers de defensieve wereldbeeld reactie gemeten. Zoals ook bij de PANAS konden de deelnemers hier op een 7-punts Likert-type schaal antwoorden (1 = *helemaal niet*, 7 = *heel erg*). De meting van de defensieve wereldbeeld reactie is opgemaakt uit acht afhankelijke variabelen bestaande uit de volgende vragen: “In hoeverre zou je willen protesteren tegen de mening van deze persoon?”, “In hoeverre zou je kritiek willen geven op de meningen die worden geuit?”, “In hoeverre ben je boos door het fragment uit het artikel?”, “In hoeverre voel je je beledigd door de persoon uit het artikel?”, “In hoeverre ben je kwaad op de persoon uit het artikel?”, “In hoeverre ben je boos op de persoon in het artikel?”, “In hoeverre vind je de persoon uit het artikel plezierig?” en “In hoeverre raak je opgetogen van de meningen die worden geuit in het artikel?”. De laatste twee vragen zijn omgescoord en vervolgens is een gemiddelde waarde berekend over de acht vragen om zo een betrouwbare meting van defensieve wereldbeeld reactie te verkrijgen (Cronbach’s alfa = .88).

Aangekomen bij de laatste pagina van de vragenlijst werd de deelnemers gevraagd enkele algemene vragen te beantwoorden wat betreft demografische gegevens (leeftijd, sekse, opleidingsniveau, geloofsovertuiging, nationaliteit en eerste en tweede taal). Tot slot volgde nog twee vragen die ingingen op de vraag waar de deelnemers aan gedacht hadden tijdens het invullen van de vragenlijst: (1) “In hoeverre heb je aan onzekerheid gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?” en (2) “In hoeverre heb je aan de dood gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?”.

Op een aparte pagina was er gelegenheid een emailadres te noteren om na afloop van het onderzoek geïnformeerd te kunnen worden over de precieze bedoelingen en uitkomsten van het onderzoek. Deze pagina is telkens na invulling van de vragenlijst losgemaakt van de vragenlijst en apart bewaard om anonimiteit te verzekeren.

Resultaten

De 4-wegsinteractie

Allereerst heb ik getoetst of de verwachte 4-wegsinteractie tussen zelfbevestiging, geloof, saillantie en artikel op defensieve wereldbeeld reactie uitgekomen is. Door middel van een 2 (zelfbevestigingsoefening: wel vs. geen) x 2 (geloof: Christenen vs. Moslims) x 2 (saillantie: mortaliteit vs. onzekerheid) x 2 (artikel: positief vs. negatief) variantieanalyse op defensieve wereldbeeld reactie ben ik nagegaan of deze interactie aanwezig is. Uit de analyse komt naar voren dat er inderdaad een 4-wegsinteractie-effect bestaat tussen zelfbevestiging, geloof, saillantie en artikel op defensieve wereldbeeld reactie, $F(1, 281) = 3.97$, $p < .05$, $\eta_p^2 = .01$. Hierbij is rekening gehouden met mogelijke invloeden van de demografische variabelen sekse,

leeftijd en opleiding. Leeftijd en opleiding zijn als covariaten toegevoegd aan de ANOVA. Sekse is als onafhankelijke variabele toegevoegd aan de ANOVA. In Tabel 1 (zie volgende pagina) is een overzicht te zien van de effecten in de ANOVA. De bijbehorende gemiddelden en standaard deviaties zijn terug te vinden in Tabel 2 en Tabel 3. Zoals te zien is in Tabel 1 is er zelfs sprake van een 5-wegsinteractie-effect met sekse als variabele toegevoegd. Echter acht ik dit resultaat niet betrouwbaar genoeg vanwege het kleine aantal deelnemers dat, na toevoeging van de variabele sekse, nog over blijven in de cellen. De toevoeging van de variabele sekse zorgt er in ieder geval niet voor dat de veronderstelde 4-wegsinteractie verdwijnt.

De zelfbevestigingsoefening

Vervolgens ben ik nagegaan of er ook daadwerkelijk sprake is van een verschuiving van het buffer effect van cultureel wereldbeeld naar zelfvertrouwen zoals hypothese 2 verondersteld. Onder de conditie “Geen Zelfbevestiging” zouden de resultaten overeen moeten komen met bevindingen gedaan in eerder onderzoek (Van den Bos e.a., 2010). Dat wil zeggen dat er een verschil in reactie tussen Christenen en Moslims zou moeten optreden als mortaliteit saillant gemaakt is (hypothese 1). Dit zou zich moeten uiten in een 3-wegsinteractie-effect tussen geloof, saillantie en artikel op defensieve wereldbeeld reactie. Om dit te toetsen is een 2 (geloof) x 2 (saillantie) x 2 (artikel) variantieanalyse op defensieve wereldbeeld reactie uitgevoerd binnen de “Geen Zelfbevestiging” conditie. Uit de analyse volgt inderdaad een 3-wegsinteractie-effect op defensieve wereldbeeld reactie tussen de variabelen geloof, saillantie en artikel, $F(1, 281) = 7.53$, $p < .01$, $\eta_p^2 = .03$.

Tabel 1. *Effecten van sekse, zelfbevestiging, geloof, saillantie en artikel op defensieve wereldbeeld reactie.*

Variabelen:	<i>F</i>	<i>Df</i>	<i>p</i>	η_p^2
Error	3.17	281	-	-
Sekse	1.08	1	.300	.004
Zelfbevestiging	6.50	1	.011	.023
Geloof	0.26	1	.610	.000
Saillantie	2.11	1	.147	.007
Artikel	152.12	1	.000	.351
Sekse*Zelfbevestiging	0.43	1	.512	.002
Sekse*Geloof	0.38	1	.536	.001
Sekse*Saillantie	0.04	1	.847	.000
Sekse*Artikel	1.50	1	.222	.005
Zelfbevestiging*Geloof	2.67	1	.103	.009
Zelfbevestiging*Saillantie	0.18	1	.676	.001
Zelfbevestiging*Artikel	6.36	1	.012	.022
Geloof*Saillantie	0.06	1	.811	.000
Geloof*Artikel	3.58	1	.059	.013
Saillantie*Artikel	1.45	1	.230	.005
Sekse*Zelfbevestiging* Geloof	0.02	1	.900	.000
Sekse*Zelfbevestiging* Saillantie	4.53	1	.034	.016
Sekse*Zelfbevestiging* Artikel	0.01	1	.930	.000

Sekse*Geloof*Saillantie	0.44	1	.506	.002
Sekse*Geloof*Artikel	0.11	1	.745	.000
Sekse*Saillantie*Artikel	0.00	1	.976	.000
Zelfbevestiging*Geloof*Saillantie	1.76	1	.186	.006
Zelfbevestiging*Geloof*Artikel	0.96	1	.327	.003
Zelfbevestiging*Saillantie*Artikel	0.00	1	.962	.000
Geloof*Saillantie*Artikel	4.09	1	.044	.014
Sekse*Zelfbevestiging*Geloof*Saillantie	0.25	1	.621	.001
Sekse*Zelfbevestiging*Geloof*Artikel	1.48	1	.225	.005
Sekse*Zelfbevestiging*Saillantie*Artikel	10.20	1	.002	.035
Sekse*Geloof*Saillantie*Artikel	0.27	1	.603	.001
Zelfbevestiging*Geloof*Saillantie*Artikel	3.97	1	.047	.014
Sekse*Zelfbevestiging*Geloof*Saillantie*Artikel	5.60	1	.019	.020

De verschillende combinaties van de variabelen geloof, saillantie en artikel hebben dus invloed op hoe heftig de defensieve wereldbeeld reactie is. Met andere woorden sommige combinaties van de variabelen geloof, saillantie en artikel zorgen ervoor dat mensen het culturele wereldbeeld gebruiken als buffer. Dit is een eerste indicatie dat het eerder gevonden buffer effect van cultuur in dit onderzoek wederom naar voren komt.

Binnen de conditie “Wel Zelfbevestiging” zou de zelfbevestigingsoefening zoals eerder gezegd het buffer effect van culturele wereldbeelden moeten overnemen. Door de oefening zou

ervaren bedreiging van de dood verminderd moeten worden door een verhoging van het zelfvertrouwen, wat zou moeten leiden tot een minder heftige verdediging van het culturele wereldbeeld (hypothese 2). Dit zou zich moeten uiten in het uitblijven of zwakker worden van het interactie-effect zoals dat gevonden is binnen de “Geen Zelfbevestiging” conditie. Inderdaad komt uit de analyse naar voren dat de eerder gevonden interactie tussen geloof, saillantie en artikel nu binnen de “Wel Zelfbevestiging” conditie uitblijft, $F(1, 281) = .02, p > .88, \eta_p^2 = .00$. De verschillende combinaties van de variabelen geloof, saillantie en artikel hebben dus geen invloed meer op hoe heftig de defensieve wereldbeeld reactie is. Het buffereffect van het culturele wereldbeeld lijkt niet meer nodig te zijn nu zelfvertrouwen dit buffereffect heeft overgenomen. Dit bevestigt de verschuiving van het buffer effect van cultureel wereldbeeld naar zelfvertrouwen zoals hypothese 2 veronderstelt.

Aan de hand van Tabel 2 zal nu eerst worden nagegaan of Christenen onder de mortaliteitsaillantie inderdaad hun culturele wereldbeeld heftiger verdedigen dan Moslims dat doen als er geen zelfbevestigingsoefening wordt aangeboden (hypothese 1). Vervolgens zal aan de hand van Tabel 3 nagegaan worden of dit verschil in heftige verdediging tussen Christenen en Moslims uitblijft als er wél een zelfbevestigingsoefening wordt aangeboden (hypothese 2). Met andere woorden zal er worden nagegaan hoe de zojuist besproken 3-wegsinteractie in elkaar steekt en hoe deze uitblijft als de zelfbevestigingsoefening wordt toegevoegd.

De “Geen Zelfbevestiging” conditie

Hypothese 1 voorspelt onder deze conditie dat Christenen heftiger reageren op de mortaliteitsaillantie dan Moslims dat doen (vergelijking tussen de lichtblauwe cellen in Tabel 2). Hoe groter het verschil tussen de waarden bij het positieve en het negatieve artikel in de tabel,

hoe heftiger de defensieve wereldbeeld reactie is. Op het oog is in Tabel 2 inderdaad te zien dat dit verschil bij Christenen onder de mortaliteitsaillantie groter is dan het verschil bij Moslims onder de mortaliteitsaillantie. Om te toetsen of dit verschil in reactie tussen Christenen en Moslims ook statistisch relevant is, heb ik een 2 (geloof) x 2 (artikel) variantieanalyse op defensieve wereldbeeld reactie uitgevoerd.

Tabel 2. *Gemiddelden, standaard deviaties en effectwaarden van defensieve wereldbeeld reactie in de “Geen Zelfbevestiging” conditie als functie van geloofsovertuiging, saillantie en artikel.*

Geen Zelfbevestigingsoefening									
Geloofsovertuiging									
Christenen					Moslims				
Saillantie									
		Onzekerheid		Mortaliteit		Onzekerheid		Mortaliteit	
Artikel:	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	
Positief	2.45	.87	1.81	.44	2.21	1.24	2.27	.84	
Negatief	3.91	1.38	4.24	1.36	3.98	1.00	3.34	.91	
η^2	.07		.16		.10		.05		

Een interactie-effect zou aangeven dat geloofsachtergrond in combinatie met soort van artikel in grote mate voorspelt wat de score zal zijn op defensieve wereldbeeld reactie. Met andere woorden, een interactie-effect zou aangeven dat er inderdaad een verschil bestaat in reactie tussen Christenen en Moslims in deze mortaliteitsconditie. De analyse laat hier inderdaad een 2-wegsinteractie zien tussen geloof en artikel, $F(1, 281) = 9.74, p < .002, \eta^2 = .03$. Op het oog is al aan de gemiddelden te zien dat dit verschil zich uit in een heftigere reactie bij Christenen in vergelijking met Moslims. Als daarbij gekeken wordt naar het simpele hoofdeffect van artikel, dan is in Tabel 2 te zien dat dit effect het grootst is bij Christenen in de mortaliteitsaillantie, $F(1, 281) = 53.27, p < .001, \eta^2 = .16$. Dit effect is bij Moslims in de

mortaliteitsaillantie beduidend minder sterk is, $F(1, 281) = 13.56, p < .001, \eta_p^2 = .05$. Christenen reageren dus ruim drie keer heftiger op besef van hun eigen dood dan Moslims dat doen. De binnen de “Geen Bevestiging” conditie gestelde hypothese (1) dat Christenen heftiger reageren op mortaliteitsaillantie dan Moslims dat doen wordt hiermee ondersteund.

De verwachting voor wat betreft de controleconditie is dat er geen verschil in reactie is tussen Christenen en Moslims binnen de onzekerheidsaillantie (vergelijking tussen de donkerblauwe cellen in Tabel 2). Wederom is dit getest door een 2 (geloof) x 2 (artikel) variantieanalyse op defensieve wereldbeeld reactie uit te voeren, alleen nu binnen de onzekerheidsaillantie. Als er inderdaad in dit geval geen verschil bestaat tussen Christenen en Moslims dan zou een interactie-effect uit moeten blijven. Dat zou betekenen dat geloofsovertuiging in combinatie met artikel nu geen invloed heeft op hoe er gescoord wordt op defensieve wereldbeeld reactie, zoals ook de verwachting is. De analyse laat hier inderdaad zien dat er geen interactie-effect bestaat tussen geloof en artikel, $F(1, 281) = 0.80, p > .37, \eta_p^2 = .00$. De verwachting voor wat betreft de controleconditie, dat Christenen en Moslims geen verschil laten zien in defensieve wereldbeeld reactie onder de onzekerheidsaillantie, komt hiermee uit.

De zojuist besproken hypothese is in lijn met wat verwacht mag worden naar aanleiding van eerder gedaan onderzoek door Van de Bos, Loseman en Doosje (2010). De ondersteuning van hypothese 1 is daarom wederom een indicatie dat eerder gevonden resultaten in dit onderzoek gerepliceerd worden.

De “Wel Zelfbevestiging” conditie

Hypothese 2 voorspelt dat onder deze conditie Christenen niet anders reageren op de mortaliteitsaillantie dan Moslims dat doen (vergelijking tussen de groene cellen in Tabel 3).

Immers de zelfbevestigingsoefening zou bij Christenen het buffereffect van culturele wereldbeeld moeten overnemen wat zich vervolgens zou moeten uiten in een minder heftige defensieve wereldbeeld reactie. Om dit te toetsen is wederom een 2 (geloof) x 2 (artikel) variantieanalyse op defensieve wereldbeeld reactie uitgevoerd, maar nu dus onder de conditie dat er wél een zelfbevestigingsoefening wordt aangeboden. Waar eerder een interactie-effect verwacht werd, wordt nu verwacht dat een interactie-effect uitblijft. De analyse laat inderdaad zien dat het interactie-effect nu niet meer aanwezig is, $F(1, 281) = 0.47, p > .49, \eta_p^2 = .00$. Dit ondersteunt hypothese 2 dat er geen verschil meer bestaat in reactie tussen Christenen en Moslims onder de mortaliteitsaillantie na aanbieding van de zelfbevestigingsoefening.

Tabel 3. Gemiddelden, standaard deviaties en effectwaarden van defensieve wereldbeeld reactie onder de “Wel Zelfbevestiging” conditie als functie van geloofsovertuiging, saillantie en artikel.

Wel Zelfbevestigingsoefening								
Geloofsovertuiging								
Saillantie								
Christenen								
Moslims								
Onzekerheid								
Mortaliteit								
Onzekerheid								
Mortaliteit								
Artikel:	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Positief	2.28	.87	1.83	.59	2.36	1.09	2.16	.61
Negatief	3.53	1.21	3.15	.94	3.63	1.02	3.36	1.29
η_p^2	.04		.08		.06		.05	

Om een indicatie te krijgen wat betreft de kracht van de zelfbevestigingsoefening kan wederom gekeken worden naar het simpele hoofdeffect van artikel. Waar dit effect bij Christenen onder de mortaliteitsaillantie en zonder de zelfbevestigingsoefening eerst het grootst was, $F(1, 281) = 53.27, p < .001, \eta_p^2 = .16$ (zie Tabel 2), is nu te zien dat dit effect met de toevoeging van de zelfbevestigingsoefening met de helft gedaald is, $F(1, 281) = 23.05, p < .001,$

$\eta_p^2 = .08$ (zie Tabel 3). Dit geeft wederom de verschuiving van het buffer effect van cultuur naar zelfvertrouwen aan.

Discussie

Uit de resultaten van mijn veldonderzoek komt naar voren dat Christenen inderdaad een heftigere defensieve wereldbeeld reactie laten zien in vergelijking met Moslims als de beide geloofsgroepen eerst herinnerd worden aan de dood. Tevens laten de resultaten zien dat dit verschil in reactie tussen Christenen en Moslims er niet is als eerst herinnerd wordt aan persoonlijke onzekerheid. Dit lijkt aan te geven dat Christenen in vergelijking met Moslims inderdaad de dood als bedreigender ervaren en sluit aan bij de bevindingen gedaan door Van den Bos e.a. (2010). Dit betekent dat het pionierende onderzoek door hen gedaan, als ook de resultaten die daaruit volgden, in dit onderzoek gerepliceerd zijn en dus niet meer op zich zelf staan. De bevindingen sluiten ook aan bij wat verwacht mag worden naar aanleiding van het werk van Armstrong (1993). Haar stelling dat de dood een minder belangrijke rol speelt in de Islam dan in het Christendom, wordt ondersteund door de bevindingen uit dit onderzoek. In ieder geval in die zin dat Moslims zoals ze stelt een minder defensieve reactie laten zien bij dood gerelateerde zorgen dan Christenen. Naast dat het wederom vinden van deze resultaten in dit onderzoek op zich zelf al waarde heeft was zoals gezegd een replicatie van de eerdere resultaten een voorwaarde om het andere buffer mechanisme binnen de “cultural anxiety buffer” te kunnen toetsen, te weten zelfvertrouwen.

De resultaten laten zien dat een verhoging van het zelfvertrouwen door een zelfbevestigingsoefening ervoor zorgt dat Christenen de beschermende buffer van een cultureel wereldbeeld niet meer nodig lijken te hebben. Na aanbieding van de zelfbevestigingsoefening is

het verschil in defensieve reactie dat eerst gevonden werd tussen Christenen en Moslims nu namelijk afwezig. In die zin dat Christenen nu minder defensief reageren en als gevolg hiervan geen verschil meer laten zien in vergelijking met Moslims. De verwachte verschuiving bij Christenen van het buffer effect van cultureel wereldbeeld naar zelfvertrouwen lijkt hiermee bevestigd te zijn. De “cultural anxiety buffer”, die volgt uit terror management theorie, is nu volledig getoetst op Christenen en blijkt afgaande op de resultaten ook daadwerkelijk in zijn geheel invloed uit te oefenen op Christenen. Dit betekent een verdere indicatie dat terror management theorie, die doodsbesef aanvoert als grote bron van angst, ook daadwerkelijk van toepassing is op Christenen.

Uit het onderzoek van Van den Bos e.a. (2010) kwam naar voren dat onderscheid in Christelijke achtergrond geen invloed had op de onderzochte effecten. Het maakte dus niet uit welke Christelijke achtergrond iemand precies had, of dit nu Katholiek of Protestant was. In dit onderzoek heb ik achteraf via de verschillende wervingslocaties voor 151 Christenen met zekerheid kunnen achterhalen of zij Katholiek of Protestant waren. Katholiek waren 77 Christenen en Protestant waren er 74. Om na te gaan of Christelijke achtergrond in mijn onderzoek wellicht wel invloed heeft heb ik een 2 (chr. achtergrond: Katholiek vs. Protestant) x 2 (artikel: pos. vs. neg.) variantieanalyse uitgevoerd bij deze Christenen in de mortaliteitsaillantie en in de conditie dat er geen zelfbevestigingsoefening werd aangeboden. Ook in mijn onderzoek blijkt onderscheid in Christelijke achtergrond geen invloed te hebben, $F(1, 63) = 0.58, p > .45, \eta_p^2 = .01$.

Een toegevoegde waarde van dit onderzoek is dat de onderzoeksgroep zich niet beperkt tot studenten. Waar dit in eerder onderzoek vaak wel het geval was, is er hier bewust gekozen voor een veldstudie om een zo divers mogelijke groep Christenen en Moslims te kunnen werven.

De demografische gegevens uit de methodesectie laten zien dat in deze opzet geslaagd is. Daarbij wil ik wel aantekenen dat het werven van oudere Moslims moeilijk bleek te zijn vanwege een mindere beheersing van de Nederlandse taal bij deze groep. Toch lijkt ondanks deze aantekening de onderzoeksgroep een betere weerspiegeling te zijn van de “echte” wereld dan een onderzoeksgroep bestaande uit alleen studenten.

Een ander aspect dat nieuw was in dit onderzoek is de manier waarop het culturele wereldbeeld geoperationaliseerd is. Naar mijn weten is in dit onderzoek voor het eerst gekozen voor een stedelijke context. Ook in deze opzet komen de hypothesen uit en lijken de effecten dus niet specifiek bij één soort culturele context naar voren te komen. Om dit verder te kunnen bevestigen is het voor toekomstig onderzoek aan te bevelen meerdere culturele contexten te toetsen in dit verband. Met name de keuze voor een manipulatie waar het eigen culturele wereldbeeld onrechtvaardig bejegend wordt lijkt een interessante optie. Armstrong (1993) stelt namelijk dat Moslims mogelijk sterk defensief reageren op onrechtvaardigheid richting de eigen groep of de eigen cultuur. Interessant zal zijn of Moslims in deze context dan nog steeds minder fel reageren in vergelijking met Christenen als zij vooraf herinnerd worden aan de dood.

Met het oog op de toekomst ligt het voor de hand om andere religies te betrekken in verder onderzoek. Tot nu toe lijkt het erop dat angst als gevolg van doodsbesef alleen van toepassing is op Christenen. Naast het feit dat Moslims niet sterk reageren op dit besef lijkt eerder onderzoek naar voren te brengen dat niet-gelovigen ook niet zo onder de indruk zijn van doodsbesef (Van den Bos e.a., 2005). Om verder te kunnen nagaan in hoeverre deze angst uniek is voor Christenen zou de theorie gebaat zijn bij de toevoeging van andere religies en levensovertuigingen in dit soort onderzoek, zoals het Jodendom, Boeddhisme, humanisme etc..

Een andere aanbeveling voor toekomstig onderzoek is dat een toevoeging van een neutralere controleconditie meer inzicht zou geven in de effecten van mortaliteits- en onzekerheidsaillantie. De literatuur verwacht bij beide soorten saillantie, ongeacht religieuze achtergrond, dat het een reactie veroorzaakt bij mensen. In dit onderzoek heb ik me gericht op de verschillen tussen Christenen en Moslims in heftigheid van deze reacties en niet op het überhaupt aanwezig zijn van een defensieve reactie. Een goede neutrale controleconditie zou de situatie kunnen opleveren dat er helemaal geen defensieve reactie te zien is bij mensen. Het zou een beter zicht geven op de effecten van de beiden saillanties als zij met deze controleconditie vergeleken zouden kunnen worden. Ik zeg hier expliciet bij dat het een “goede” controleconditie moet zijn omdat ik in dit experiment tevergeefs getracht heb een neutrale controle conditie toe te voegen. Naast de mortaliteits- en onzekerheidsaillantie heb ik een derde “TV-kijken conditie” toegevoegd aan de onderzoeksopzet. Hier werd mensen in dezelfde bewoordingen als bij de andere twee saillantiecondities gevraagd naar de emotionele en lichamelijke effecten van TV-kijken op henzelf. Met andere woorden werd hier TV-kijken saillant gemaakt. Ik heb bij de analyse van de resultaten deze TV-kijken conditie echter moeten verwijderen omdat het radicale, onverwachte en onverklaarbare reacties teweeg bracht. Hierdoor werd het aantal deelnemers helaas noodgedwongen terug gebracht van 480 naar 320 personen. Wat er precies aan de hand was met deze conditie is moeilijk te verklaren. Verschillende analyses om een patroon te ontdekken wat voor een verklaring zou kunnen zorgen hebben tot niets geleid. Wel is me tijdens het werven van de deelnemers opgevallen dat mensen de vragen van de TV-kijken conditie vaak vreemd vonden en moeilijk te beantwoorden. Opmerkingen als: “Emoties bij TV-kijken?”, “Hoezo wat er fysiek gebeurd tijdens TV-kijken?”, “Tja, ligt eraan wat ik precies kijk”, waren

eerder regel dan uitzondering. De toevoeging van een minder verwarrende controleconditie in vervolgonderzoek zou wellicht een meerwaarde kunnen hebben.

Hoewel sekse in eerder onderzoek (Van de Bos e.a., 2010) geen invloed leek te hebben geeft dit onderzoek aanleiding om de mogelijke invloed van sekse nog eens onder het licht te houden. De eerder genoemde 5-wegsinteractie met sekse als de vijfde variabele is hier zoals gezegd niet erg betrouwbaar vanwege het kleine aantal deelnemers die over blijven in de cellen. Interessant zou zijn om na te gaan of deze 5-wegsinteractie nog steeds aanwezig is als dit aantal deelnemers per cel wel een voldoende aantal heeft. Om na te gaan of en hoe sekse invloed heeft zou dus aanvullend onderzoek gedaan moeten worden.

Zoals verwacht hadden onafhankelijke variabelen geen invloed op de beantwoording van de PANAS (Watson, Clark & Tellegen, 1988). Deze verwachting komt voort uit eerder gedaan onderzoek naar terror management theorie (Arndt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski & Schimel, 1999; Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Rosenblatt, Veeder, Kirkland & Lyon, 1990; Van den Bos & Miedema, 2000) en het onzekerheid management model (Van den Bos, 2001; Van den Bos e.a., 2005). De schaal wordt voornamelijk gebruikt als “filler task” tussen de saillante conditie en de zelfbevestiging conditie.

In dit onderzoek heb ik de nadruk gelegd op de rol die doodsbesef speelt bij Christenen in vergelijking met Moslims. Zoals in de introductie omschreven komt dit voort uit het debat welk perspectief verantwoordelijk is voor de heftige defensieve wereldbeeld reacties van mensen. Is doodsbesef of persoonlijke onzekerheid verantwoordelijk voor deze heftige defensieve reacties? Dit onderzoek ondersteunt het idee van een mogelijke moderator die hier invloed op heeft, te weten geloof.

In hoeverre doodsbesef en persoonlijke onzekerheid als twee aparte, op zich zelf staande perspectieven moeten worden beschouwd is een interessante vraag. Van den Bos e.a. (2005) geven ook al aan dat doodsbesef mogelijk gepaard gaat met persoonlijke onzekerheid. Je zou kunnen redeneren dat doodsbesef zoals zoveel aspecten van het leven leidt tot persoonlijke onzekerheid wat vervolgens een heftige defensieve wereldbeeld reactie tot gevolg heeft. Als uit het voorgestelde vervolgonderzoek blijkt dat de invloed van doodsbesef inderdaad specifiek van toepassing is op Christenen zal dit een indicatie zijn voor wat betreft de vraag wat een betere voorspeller is van een heftige reactie, doodsbesef of persoonlijke onzekerheid. Je zou dan in ieder geval kunnen zeggen dat persoonlijke onzekerheid universeel van toepassing is op de mens dan doodsbesef dat is. Wellicht dat doodsbesef dan voor Christenen de ultieme bron van persoonlijke onzekerheid is. De reden waarom Christenen dan minder heftig reageren op de onzekerheidsaillantie in vergelijking met de mortaliteitsaillantie is dan misschien omdat doodsbesef preciezer aansluit bij de ultieme onzekerheid van Christenen. Iemand die net zijn baan verloren is en vervolgens geconfronteerd wordt met specifiek inkomensonzekerheid zal wellicht hier ook heftiger op reageren dan op de algemenere onzekerheidsaillantie zoals gebruikt in dit onderzoek.

Om een indicatie te krijgen of onzekerheid deel uit maakt van doodsbesef is het interessant om na te gaan waar mensen aan gedacht hebben tijdens het invullen van de vragenlijst. Hoewel dit zeer subjectief is heb ik dit aan het eind van de vragenlijst aan de deelnemers gevraagd in de vorm van twee vragen. Zoals ik in de methode besproken heb waren dit de vragen: (1) “In hoeverre heb je aan onzekerheid gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?”, (2) “In hoeverre heb je aan de dood gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?”. Hieruit blijkt dat mensen zowel in de onzekerheidsconditie als ook in de

mortaliteitsconditie veel dachten aan onzekerheid. Aan de dood werd voornamelijk gedacht als men specifiek de mortaliteitsconditie gekregen had en niet zo zeer als onzekerheid saillant gemaakt was. Dit is wellicht een indicatie dat onzekerheid inderdaad deel uit maakt van het doodsbesef van mensen.

Het vinden van geloofsovertuiging als moderator in het debat doodsbesef vs. onzekerheid kan dus een opening zijn voor wat betreft de vraag welke van de twee meer invloed heeft of fundamenteeler van aard is voor de mens. In ieder geval geeft dit soort onderzoeken meer inzicht in de nuances die van toepassing zijn op terror management theorie en het onzekerheid management model. De nadruk zal hier dan wat mij betreft moeten liggen op het samenbrengen van de beide perspectieven en niet zozeer op het zoeken naar het gelijk van de een of de andere theorie.

Losstaand van dit sociaal psychologisch debat wil ik tot slot opmerken dat de bevinding dat doodsbesef voornamelijk voor Christenen een bedreiging lijkt te zijn interessant is vanuit een theologisch perspectief. De vraag waarom doodsbesef dan voornamelijk voor Christenen en niet voor Moslims en niet-gelovigen bedreigend is zal vanuit die kant van de wetenschap verder beantwoordt moeten worden. Dat tolerantie richting andere geloven groter is in de Islam dan in het Christendom en dat dit een mogelijke oorzaak is, zoals Armstrong (1993) stelt, is een van de intrigerende en ook controversiële verklaringen. Tolerantie is in de Nederlandse samenleving niet direct een kenmerk dat mensen toedichten aan de Islam. In een samenleving vol onwetendheid richting anders denkenden en gelovigen zal een geïnformeerder beeld wat betreft de ander wellicht zorgen voor een genuanceerder oordeel over die ander. Wat ik in ieder geval keer op keer ervaren heb tijdens het uitvoeren van mijn onderzoek is dat mensen open staan voor

een gesprek en uiteindelijk, Christelijk of Moslim, uit zijn op groter wederzijds begrip. Dat stemt mij in ieder geval hoopvol voor wat betreft de toekomst van mijn vol vragen zittende kinderen.

Referenties

- Arndt, J., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. & Schimel, J. (1999). Creativity and terror management: Evidence that creative activity increases guilt and social projection following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 19–32.
- Armstrong, K. (1993). *A history of God: The 4,000-year quest of Judaism, Christianity and Islam*. New York: Ballantine Books.
- Bos, K. van den & Miedema, J. (2000). Toward understanding why fairness matters: The influence of mortality salience on reactions to procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 355–366.
- Bos, K. van den (2001). Reactions to perceived Fairness: The impact of mortality salience and self-esteem on ratings of negative affect. *Social Justice Research*, (Vol. 14, pp 1-23).
- Bos, K. van den (2001). Uncertainty management: The influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 931-941.

Bos, K. van den & Lind, E.A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 34, pp. 1-60). San Diego, CA: Academic Press.

Bos, K. van den, Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J. & Van den Ham, E.-J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 91-113.

Bos, K. van den (2009). Making sense of life: The existential self trying to deal with personal uncertainty. *Psychological Inquiry*, 20, 197-217.

Bos, K. van den & Lind, E.A. (2009). The social psychology of fairness and the regulation of personal uncertainty. In R.M. Arkin, K.C. Oleson & P.J. Carroll (Eds.), *Handbook of the uncertain self* (pp. 122-141). New York: Psychology Press.

Bos, K. van den, Loseman, A. & Doosje, B. (2010). On the psychological function of religion in cultural worldview defense: shielding from death is more important among Christians than among Muslims. Manuscript ter publicatie aangeboden.

Cialdini, R. B., Kallgren, C. A. & Reno, R. R. (1991). A focus theory of normative conduct: A

theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior. In M.P. Zanna (red.). *Advances in experimental social psychology* (Vol. 24, pp. 201–234). San Diego: Academic Press.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S. & Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 308–318.

Greenberg, J., Solomon, S & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. In M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 29, pp. 61-139). New York: Academic Press.

Landau, M.J., Johns, M., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Martens, A., Goldenberg, J.L. & Solomon, S. (2004). A function of form: Terror management and structuring the social world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 190-210.

Pyszczynski, T.A., Greenberg, J. & Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106, 835-845.

Routledge, C., Arndt, J. & Goldenberg, J.L. (2004). A time to tan: Proximal and distal effects of

mortality salience on sun exposure intentions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, 1347-1358

Solomon, S., Greenberg, J. & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. In M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 24, pp. 93-159). New York: Academic Press.

Yavuz, H. & Bos, K. van den (2009). Effects of uncertainty and mortality salience on worldview defense reactions in Turkey. *Social Justice Research*, 22, 384-398.

Bijlage 1: Vragenlijst met de verschillende mogelijke condities

1. Voorblad:

Universiteit Utrecht

Leuk dat u mee wilt doen aan dit onderzoek!

Het enige wat u nodig heeft voor dit onderzoek is een pen en dit formulier. Om het niet te formeel te maken zal u hierna met 'je' aangesproken worden. Het is de bedoeling dat je de vragen in de aangegeven volgorde beantwoordt.

Je eerste reactie is belangrijk; geef daarom vooral je eerste reactie op de vragen. Verder zal je begrijpen dat het belangrijk is dat je het onderzoek alleen maakt, zonder hierover met anderen te praten.

Je gegevens zullen vertrouwelijk behandeld worden, niet aan derden worden verstrekt en alleen anoniem worden gepubliceerd.

Lever nadat je klaar bent deze formulieren in.

Veel plezier en alvast hartelijk dank voor je moeite!

2a. Mortaliteitsaillantie:

Recent onderzoek lijkt aan te geven dat mensen hun gedachten over de dood veel kunnen zeggen over wat mensen drijft. Het zou ons daarom erg helpen als je de volgende vragen zou willen beantwoorden:

1. Wil je zo kort mogelijk, de emoties beschrijven die bij je opkomen wanneer je denkt aan je eigen dood.

2. Wil je, zo specifiek mogelijk, opschrijven wat je denkt dat er fysiek met je gebeurt wanneer je sterft.

2b. Onzekerheidsaillantie:

Recent onderzoek lijkt aan te geven dat mensen hun gedachten over onzekerheid veel kunnen zeggen over wat mensen drijft. Het zou ons daarom erg helpen als je de volgende vragen zou willen beantwoorden:

1. Wil je zo kort mogelijk, de emoties beschrijven die bij je opkomen wanneer je denkt aan onzekerheid.

2. Wil je, zo specifiek mogelijk, opschrijven wat je denkt dat er fysiek met je gebeurt wanneer je onzeker bent.

3. PANAS:

Omcirkel het antwoord dat het dichtst bij je gevoel ligt. In hoeverre voel je je nu; dat wil zeggen, **op dit moment...**

1.	...prikkelbaar?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
2.	...alert?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
3.	...beschaamd?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
4.	... geïnspireerd?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
5.	... nerveus?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
6.	...vastbesloten?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
7.	...oplettend?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
8.	...zenuwachtig?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
9.	...actief?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
10.	...bang?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
11.	...belangstellend?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
12.	..verontrust?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
13.	...opgewonden?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
14.	...in de war?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
15.	...sterk?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
16.	...schuldig?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
17.	...paniekerig?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg
18.	...vijandig?	In het geheel niet	1	2	3	4	5	6	7	Zeer erg

19. ...enthousiast? In het geheel niet 1 2 3 4 5 6 7 Zeer erg

20. ...trots? In het geheel niet 1 2 3 4 5 6 7 Zeer erg

4a. Wel zelfbevestigingsoefening conditie:

Beschrijf alsjeblieft 3 positieve aspecten van jezelf.

4b Geen zelfbevestigingsoefening conditie:

Beschrijf alstublieft 3 dingen die je met een baksteen kunt doen.

5a. Positief artikel conditie:

Het nu volgende onderdeel bestaat uit een fragment uit een artikel met daarop volgend een aantal vragen over dit fragment.

In het Eindhovens Dagblad stond recentelijk een artikel dat ging over Eindhoven en wat mensen buiten Eindhoven van de stad vinden. Een Amsterdammer reageerde als volgt toen hem gevraagd werd naar zijn mening over Eindhoven:

“Wat ik van Eindhoven vind? Ik vind het een leuke stad en de mensen zijn er heel gastvrij. Ik was er afgelopen december tijdens de 3 fm Serious Request actie en de warmte en gulheid van de Eindhovenaren was hartverwarmend. Verder heeft Eindhoven een leuke binnenstad waar je gezellig uit kan gaan en lekker kan gaan eten. Op kunstgebied zijn ze in Eindhoven ook flink aan het experimenteren. In de oude Philipsfabrieken op Strp S krijgen jonge kunstenaars de kans te werken en hun werk te exposeren. Daarnaast zijn er op Strp S ook allerlei leuke concerten te

bezoeken. Op cultureel gebied is er kortom een hele hoop te beleven. Eindhoven is echt een bruisende stad aan het worden, waar ik graag naar toe ga. Tot slot moet ik eerlijk zijn als Amsterdammer en bekennen dat Eindhoven met hun voetbalclub PSV de laatste 10 jaar de Nederlandse competitie zo goed als totaal domineert.”

5b. Negatief artikel conditie:

Het nu volgende onderdeel bestaat uit een fragment uit een artikel met daarop volgend een aantal vragen over dit fragment.

In het Eindhovens Dagblad stond recentelijk een artikel dat ging over Eindhoven en wat mensen buiten Eindhoven van de stad vinden. Een Amsterdammer reageerde als volgt toen hem gevraagd werd naar zijn mening over Eindhoven:

“Wat ik vind van Eindhoven? Ik vind het een grijze, kille, saaie industriestad. De mensen zijn er afstandelijk en onvriendelijk, typisch van die chagrijnige boeren die iedereen die niet uit Eindhoven komt maar niks vinden. Eindhoven is niet voor niks al jaren een van de slechtst scorende steden wat betreft een leuke plek om naar toe te gaan. Ik ben het daar helemaal mee eens! Het uitgaansgebied Stratumseind staat bol van de agressiviteit en de gezelligheid zoals wij dat kennen in Amsterdam is ver te zoeken. Sowieso staat Eindhoven bekend om haar onveiligheid, dus mocht je de foute keuze maken daar te gaan winkelen, dan is je portemonnee waarschijnlijk al gestolen voordat je de eerste winkel binnenloopt. En die voetbalploeg die ze daar hebben is eigenlijk perfect voor de stad, ook zielloos en zonder enige aantrekkingskracht. Een stel boeren op voetbalschoenen die door geluk soms kampioen worden. Echte passie en mooi voetbal vind je in Amsterdam, zeker niet in Eindhoven.”

6. Culturele wereldbeeld verdediging:

Zou je de volgende vragen over het artikel willen beantwoorden? (Omcirkel het antwoord dat het dichtst bij je gevoel ligt).

1. Hoe leuk vindt je de persoon uit dit krantenbericht?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

2. Hoe vriendelijk vind je de persoon die dit stukje heeft geschreven?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

3. Hoe slim vind je de persoon die dit stukje heeft geschreven?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

4. In hoeverre ben je eens met de meningen die worden geuit in dit artikel?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

5. In hoeverre ben je het oneens met de meningen die worden geuit in dit artikel?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

6. In hoeverre ben je het eens met de argumenten die de persoon geeft?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

7. In hoeverre zou je willen laten zien dat je het NIET eens bent met deze persoon?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

8. In hoeverre zou je willen protesteren tegen de mening van deze persoon?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

9. In hoeverre zou je kritiek willen geven op de meningen die worden geuit?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

10. In hoeverre ben je boos door het fragment uit het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

11. In hoeverre voel je je beledigd door de persoon uit het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

12. In hoeverre ben je kwaad op de persoon uit het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

13. In hoeverre raak je geïrriteerd door de uitspraken van de persoon?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

14. In hoeverre ben je boos op de persoon in het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

15. In hoeverre denk je dat deze persoon betrouwbaar is?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

16. In hoeverre maken de uitspraken gedaan in het artikel je vrolijk?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

17. In hoeverre vind je de persoon uit het artikel plezierig?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

18. In hoeverre raak je opgetogen van de meningen die worden geuit in het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

19. In hoeverre word je blij van de meningen die worden geuit in het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

20. In hoeverre word je enthousiast van het fragment uit het artikel?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

21. In hoeverre voel je je Eindhovenenaar?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 *heel erg*

7. Demografische gegevens:

Tot slot volgen nu nog enkele algemene vragen.

1. Wat is je leeftijd:jaar
2. Geslacht: Man Vrouw
3. Opleiding (afgerond of mee bezig):
4. Geloofsovertuiging:
 - Christen
 - Moslim
 - Atheïst/ niet gelovig
 - Ander geloof namelijk:
5. Nationaliteit:
6. 1ste taal:
- 2de taal (indien van toepassing):

8a. Vragen m.b.t. de gedachten van deelnemers tijdens invullen vragenlijst in onzekerheidsconditie:

Zojuist heb je enkele vragen beantwoord die betrekking hadden op onzekerheid. Het zou ons erg helpen als je nu zou kunnen aangeven:

7. In hoeverre heb je aan onzekerheid gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

8. In hoeverre heb je aan de dood gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

8b. Vragen m.b.t. de gedachten van deelnemers tijdens invullen vragenlijst in mortaliteitsconditie:

Zojuist heb je enkele vragen beantwoord die betrekking hadden op de dood. Het zou ons erg helpen als je nu zou kunnen aangeven:

7. In hoeverre heb je aan onzekerheid gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

8. In hoeverre heb je aan de dood gedacht tijdens het invullen van de vragenlijst?

<i>helemaal niet</i>	1	2	3	4	5	6	7	<i>heel erg</i>
----------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------

9. Mogelijkheid om emailadres achter te laten:

Hiermee ben je aan het **eind** gekomen van deze vragenlijst. Hartelijk bedankt voor de moeite van het invullen. Als je je interesseert voor de uitkomsten van dit onderzoek kan je dit aangeven door je e-mailadres in te vullen. Als het onderzoek ten einde is, dan zal je een email ontvangen wat betreft de precieze bedoeling van het onderzoek en de gevonden resultaten.

Met vriendelijke groet,

Joshua Buurman
Masterstudent Universiteit Utrecht

E-mail:

Bijlage 2: Stageverslag

Naam: Josha Buurman

Studentnummer: 0256951

Datum: 9 juni 2011

Begeleider: prof. dr. Kees van den Bos

2de beoordelaar: Michael Häfner

Universiteit Utrecht

Master Sociale Psychologie

Interne stage bij prof. dr. Kees van den Bos

Bij de gedachte aan mijn thesis en stage ging mijn voorkeur in het begin uit naar een externe stage. Dit was voordat ik naar de informerende presentaties geluisterd had van de verschillende onderzoekers binnen de Universiteit zelf. Deze voorkeur kwam voort uit een behoefte om te kunnen leren van een ervaren psycholoog uit het vak. Mijn gedachte was dat dit waarschijnlijk het beste zou kunnen in een omgeving waar ik mee kon lopen met zo'n persoon in zijn of haar dagelijkse werkomgeving.

Tijdens de presentaties van de interne stages veranderde mijn gedachte hierover. Ik was in eerste instantie bang dat een interne stage te veel leek op eerdere leersituaties ervaren tijdens de opleiding. Maar gedurende de presentaties realiseerde ik mij dat de Universiteit zelf natuurlijk voor veel onderzoekers ook een dagelijkse werkomgeving betreft en niet alleen wat betreft kennisoverdracht aan studenten, maar ook zeker op het gebied van het doen van wetenschappelijk onderzoek. Daarbij heeft een interne stage voor mij een soort van kwalitatieve garantie wat betreft die ervaren persoon waar je van kan leren.

Wat mij uiteindelijk tijdens de presentaties over de streep heeft getrokken wat betreft de keus voor een interne stage zijn de inhoudelijke onderwerpen die aan bod kwamen. Mijn eerste keus na die middag was om een interne stage te volgen bij Kees van den Bos. Zijn onderzoeksonderwerpen zijn maatschappelijk erg relevant, wat mij erg aansprak. Onderwerpen als de functie van cultuur, rechtvaardigheid en extremisme sluiten aan bij interesses die ik zelf ook heb. Daarbij sprak de uitgesproken wens van Kees van den Bos om er een veldstudie van te maken mij erg aan. Na mijn bachelor onderzoek, dat zich voornamelijk in het lab had afgespeeld, wilde ik graag de "echte wereld" in met een leuk en interessant onderzoeks idee.

Gelukkig had Kees van den Bos nog plaats voor een afstudeerder en na een eerst gesprek was er van beide kanten een goed gevoel over een leuke stage en thesis. De eerste weken heb ik

me verdiept in de verschillende onderzoeksrichtingen waar Kees van den Bos zich mee bezig houdt. Eens in de week had ik een afspraak met hem over de onderwerpen die mij aanspraken tijdens mijn literatuurstudie. Daarbij kreeg ik natuurlijk de opdracht mee telkens mijn ogen open te houden voor leuk vervolgonderzoek naar aanleiding van de artikelen die ik las.

Uiteindelijk heb ik me gestort op de bedreigende rol die doodsbesef heeft op Christenen. Religie en de invloed die het heeft op mensen heeft me altijd zeer geïnteresseerd. De bevinding dat religieuze achtergrond nog wel eens een moderator kan zijn in de vraag of terror management theorie ofwel het onzekerheid management model verantwoordelijk is voor een heftige verdediging van de eigen cultuur, was voor mij een zeer interessante gedachtegang.

Wat ik tijdens deze fase van het onderzoeksproces vooral geleerd heb is om van algemene grote ideeën mijn gedachten te specificeren naar een concreet en haalbaar onderzoeks idee. In mijn enthousiasme waren mijn eerste ideeën voor een onderzoek veel te hoog gegrepen. In die zin dat wat ik wilde onderzoeken nooit allemaal in een enkel onderzoek zou passen, waar Kees mij ook op wees. Ik moest dus in het begin even wennen aan de uitkleding van deze grote ideeën om uiteindelijk uit te komen op een leuk en vooral ook haalbaar onderzoeks idee. Tijdens latere fases van mijn onderzoeksproces heb ik me wel gerealiseerd dat dit zeker goed is geweest en dat eerdere ideeën in een enkel onderzoeksopzet onmogelijk waren gebleken goed te onderzoeken.

Uiteindelijk kwam er dus een haalbaar en leuk idee voor een onderzoek. Hoewel ik er op dat moment nog helemaal niet zeker van was of het allemaal wel zo haalbaar was. De onderzoeksopzet was toch nog behoorlijk groot met een 2 x 3 x 2 x 2 experimenteel design. Dit hield in dat ik 480 deelnemers moest gaan werven die specifiek uit Eindhoven kwamen en

daarnaast of Christen ofwel Moslim waren. Het was op dat moment behoorlijk spannend en onzeker of het me allemaal wel ging lukken.

Na de constructie van mijn vragenlijst vol eerder geteste slimme manipulaties kon de werving van de deelnemers beginnen. Zoals Kees mij nog meegaf, “alles staat of valt nu bij het goed werven van mensen”. Ik zag op dat moment in dat dit wel eens de grootste horde van mijn stage kon zijn. Het is me uiteindelijk wel gelukt de 480 mensen te werven.

Tijdens dit onderdeel van het onderzoeksproces heb ik enorm veel geleerd. Dit waren weken waar het op vindingrijkheid, lef en soms puur doorzettingsvermogen aan kwam. Dagen lang zoveel mogelijk mensen aanspreken en strategieën verzinnen om weer meer mensen te kunnen “strikken”. Moslims waren relatief makkelijk te vinden in de binnenstad. De Christenen waren moeilijker te vinden en om deze bij elkaar te krijgen heb ik alles uit de kast moeten trekken. Heel veel afspraken gemaakt met onder andere pastors, dominees, koördirigenten en zelfs een kloosteroverste. Ik heb me in situaties bevonden waar ik dacht nooit van mijn leven in te belanden. Maar in de meeste gevallen waren de mensen zeer gastvrij en dat is zeker iets wat ik zeer gewaardeerd heb en ook van geleerd heb.

Dat is sowieso voor mij een grote meerwaarde van deze fase in het onderzoeksproces geweest, de theorieën worden tijdens de werving ineens menselijker. Uiteindelijk gaat het ook in onderzoek over mensen en op het moment dat je gaat werven voel je dat ineens meer. Je hebt met de meest uiteenlopende mensen zeer interessante gesprekken. Ik heb de werving van de mensen dan ook zeker als een verrijking ervaren.

Nu deze enorme berg, die mensen werven heette, beklommen was kwam de analyse van de data. Ik heb nog nooit met zoveel plezier gewerkt met SPSS. Tijdens de opleiding was dit zeker niet mijn leukste bezigheid. Maar nu in een praktische relevante situatie ervaar je ineens

hoe belangrijk en ontzettend waardevol dit programma is. Ook het werken via syntax heb ik beter onder de knie gekregen en begrijp nu eerlijk gezegd niet waarom het zo niet aan ons geleerd is tijdens de opleiding.

De resultaten waren super! In die zin dat mijn hypothesen uitkwamen in volle glorie. Dit heeft me een enorme kick gegeven en verklaart denk ik voor een gedeelte mijn plezier met het werken met SPSS. Waar het analyse aspect van onderzoek doen me altijd heeft weerhouden een toekomst in onderzoek te overwegen, is deze barrière nu volledig weggevallen voor me. Dat is zeker meer dan ik gehoopt had te kunnen bereiken met deze stage en thesis.

Tussendoor vroeg mijn begeleider me om een mede masterstudent te helpen met het werven van deelnemers op de uni. Na de berg aan werven waar ik eerder voor stond, was dit nu alleen nog maar een hobbel en ik heb hem graag geholpen om de mensen binnen te halen. Hij was gelukkig erg blij met het resultaat die week. Ondertussen ben ik zelf veel bezig geweest met mijn eigen data en de analyse ervan.

Tot slot restte het schrijven van de thesis nog. Doordat je nu voor het eerst direct feedback krijgt over wat je schrijft en de gelegenheid krijgt het te verbeteren is dit heel leerzaam geweest. Deze manier van begeleiden heeft me veel inzicht gegeven hoe ik schrijf en hoe ik beter zou kunnen schrijven. Vooral het feit dat je de lezer aan de hand mee moet nemen in jouw wereld en dus zo simpel en duidelijk mogelijk de dingen moet omschrijven.

Concluderend kijk ik met een zeer goed gevoel terug op mijn stagetijd. Het is heel leerzaam geweest om het hele onderzoeksproces van begin tot het eind te doorlopen en daar ook alleen voor verantwoordelijk te zijn. Ik heb bij mijzelf gemerkt dat deze verantwoordelijkheid voor mijn eigen onderzoek mij erg heeft gemotiveerd het beste eruit te halen. Daarnaast is de samenwerking met mijn begeleider wat mij betreft heel prettig geweest. Ik heb veel gehad aan de

adviezen en heb ook het gevoel dat mijn wens vooraf, om van een ervaren persoon uit het vak te kunnen leren, zeker is uitgekomen. Verder wil ik Kees bedanken voor het begrip en geduld dat hij heeft gehad in het begin van de stage voor wat betreft mijn thuissituatie. Want ondanks dat dit studiejaar zeker een mijlpaal in mijn leven is omdat ik denk te gaan afstuderen, komt het eerlijk gezegd niet in de buurt van de andere mijlpaal in mijn leven dit studiejaar: de geboorte van mijn mooie, lieve dochter Sam.